Despre sensul vieții

Carte a de liceu

• punct

Redactor: Irina Ilie

Lucrarea apare sub egida *Centrului de educaţie permanentă* al Facultăţii de Filosofie a Universităţii din Bucureşti, cu sprijinul Programului Tempus JEP-12517-97.

© Editura PUNCT, 2002
701341 Bucureşti, România
Str. Tudor Arghezi nr.15, sector 2
tel.: (00401) 211.58.04; 212.03.47
fax: (00401) 212.03.48

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Despre sensul vieţii. - Bucureşti : Punct, 2002
p. 54; 23.5 cm. - (Cartea de liceu)
ISBN 973-8323-06-1

82-96=135.1

Despre sensul vieții

Traduceri de:
Crisia Nicolau,
Valentin Mureşan

Volum îngrijit de:
Valentin Mureşan

punct

Cuprins

Cuvânt înainte 7

J. Wisdom, *Sensurile întrebărilor privitoare la viaţă* 9

R. Taylor, *Sensul vieţii* 23

A. Grzegorczyk, *Versiunea mea asupra viziunii creştine cu privire la sensul vieţii* 27

J. Huxley, *Crezul unui om de ştiinţă umanist* 33

C.J. Ducasse, *Este posibilă viaţa după moarte?* 43

Cuvânt înainte

Problema sensului vieţii constituie chiar inima reflecţiei filosofice. Volumul de faţă prezintă cititorului interesat – profesor de liceu. elev sau student – cinci eseuri pe această temă.

Subiectul nu e străin publicului românesc: în ultimii ani, editurile au livrat numeroase cărţi pe această temă, majoritatea însă fiind cantonate în sfera practică, a eficientizării vieţii, ori în aceea transcendentă, a speranţei unor revelaţii definitive. E drept că despre sensul existenţei umane se poate scrie în felurite chipuri: din perspectivă teologică, din perspectivă parapsihologică, din unghiul cercetărilor de psihologie a muribundului, din perspectivă istorică ori culturologică etc.

Ceea ce aveţi în acest volum e *perspectiva filosofică* a temei noastre. Mai exact, sunt prezentate aici câteva unghiuri filosofice distincte din care problema sensului vieţii poate fi privită. Perspectiva filosofică în general e aceea a analizei conceptuale, a explicaţiei raţionale şi argumentării, a încercării de a clarifica gândurile noastre cu privire la un asemenea subiect asociat îndeobşte cu sentimentul, cu credinţa iraţională, cu inefabilul.

Reflecţiile incluse în acest volum nu reprezintă un răspuns definitiv; ele sunt doar reperele unui început.

Valentin Mureşan

Sensurile întrebărilor privitoare la viață

John Wisdom

Când te întrebi „Ce sens are viaţa?“, începi să-ţi pui şi problema dacă această complexă, ambiguă şi derutantă întrebare are vreun sens în sine. Şi într-adevăr unii oameni au afirmat cu îndrăzneală că această întrebare nu are nici un sens. Eu cred însă că această afirmaţie este o greşeală. Dar e o greşeală justificată. Şi sper că, analizând justificarea ei, putem începe să remediem greşeala şi astfel să ajungem să înţelegem că, indiferent dacă viaţa are sau nu vreun sens, nu este absurd să te întrebi dacă îl are. Înainte de toate, aşadar, ne vom întreba ce i-a făcut pe unii oameni să creadă că tot acest tip de cercetare e lipsit de noimă?

Există o poveste veche, care sună cam aşa: un copil întreabă pe un bătrân: „Cine susţine lumea? Cine susţine toate lucrurile?“. Bătrânul răspunse: „Un uriaş“. Copilul întreabă: „Şi cine-l susţine pe uriaş? Trebuie să-mi spui cine-l susţine pe uriaş“. Bătrânul răspunse: „Un elefant“. Apoi copilul întreabă din nou: „Şi cine-l susţine pe elefant?“. Iar bătrânul răspunse din nou: „O broască ţestoasă“. Atunci copilul spuse: „Încă nu mi-ai spus cine le susţine pe toate; căci atunci cine o susţine pe broască?“. Bătrânul îi spuse: „Pleacă şi nu-mi mai pune atâtea întrebări“.

J. Wisdom, *The Meanings of the Questions of Life*, în E. Klemke (ed), *The Meaning of Life*, Oxford University Press, 1981.

Din această poveste vedem cum se poate ca o întrebare care pare foarte logică şi semnificativă să se dovedească a fi absurdă, lipsită de sens. Când ne punem mereu întrebarea „Pe ce se sprijină acest lucru?", e posibil să dăm un răspuns rezonabil. De pildă, pe ce se sprijină cartea cea mai de sus dintr-o casă construită din cărţi de joc? Pe cărţile de sub ea, care se sprijină la rândul lor pe cărţile de dedesubt. Dar pe ce se sprijină *toate* cărţile? Pe masă. Pe ce se sprijină masa? Pe podea şi pe pământ. Dar întrebarea „Pe ce se sprijină toate?" e absurdă, e fără sens, ca şi întrebarea „Ce este mai mare decât cel mai mare lucru din lume?". Şi e uşor de văzut de ce întrebarea „Pe ce se sprijină toate?" e absurdă. Ori de câte ori punem întrebarea „Pe ce se sprijină obiectul A sau obiectele A, B, C, putem răspunde numai prin numirea altor lucruri decât obiectul A sau obiectele A, B ,C, despre care am formulat întrebarea „Pe ce se sprijină acesta sau acestea?". Dacă e să răspundem la această întrebare, trebuie să numim un obiect oarecare D, diferit de obiectele care reprezintă subiectul întrebării noastre, şi trebuie să spunem că *acest* obiect este cel care le sprijină. Dacă prin expresia „toate lucrurile" înţelegem absolut toate lucrurile care există, atunci este evident că nu mai există nimic în afara acestora despre care să ni se pună întrebarea „Pe ce se sprijină totul?". Prin urmare, orice răspuns la această întrebare se va contrazice singur, ca de altfel orice alt răspuns la întrebarea „Ce e mai mare decât cel mai mare lucru din lume?". Astfel de întrebări sunt absurde sau, dacă vreţi, stupide şi fără noimă.

La fel, când se întreabă „Ce înseamnă acest lucru?", răspundem folosindu-ne mereu şi mereu de alţi termeni. Imaginaţi-vă, de pildă, o ceartă pe stradă. Un om îl loveşte pe un altul în falcă. Vine în grabă un poliţist. „Ei bine", spune el, „ce înseamnă toate acestea?". El vrea astfel să afle ce i-a determinat să ajungă la ceartă, ce anume a cauzat-o. Nu e suficient să-i spunem poliţistului: „E o ceartă" şi-atât, pentru că aceasta o ştie şi el. El vrea să ştie ce a fost înainte de ceartă, ce anume a stârnit-o. Pentru a-i răspunde, trebuie să menţionăm altceva decât cearta însăşi. Să presupunem din nou un om conducând

un automobil, care vede în faţă un semn de circulaţie, un steag roşu sau, poate, un cap de mort. „Ce înseamnă asta?“ întreabă el, dorind astfel să ştie ce indică semnul. Pentru a-i răspunde, trebuie să menţionăm ceva diferit de semnul însuşi, cum ar fi, de exemplu, «curbă periculoasă». Să ne imaginăm un doctor care vede o erupţie puternică pe faţa pacientului său. Este uimit şi se întreabă în sine: „Oare ce-o fi însemnând asta?“. El vrea să ştie fie care a fost cauza ciudatelor simptome, fie ce prevestesc ele, fie amândouă. Oricum, pentru a răspunde la această întrebare, el trebuie să afle ceva care a fost sau care urmează să apară şi care se află în afara lucrului despre care se pune întrebarea: „Ce-o fi însemnând asta?“. Această nevoie de a privi înainte sau după pentru a răspunde la o întrebare de felul: „Care este sensul acestui lucru?“ este o trăsătură atât de comună, atât de caracteristică a unor astfel de întrebări, încât e firesc să credem că, dacă se dovedeşte că e imposibil să răspundem la această întrebare în acest fel, atunci întrebarea nu are nici un sens. Dar ce se întâmplă când ne întrebăm „Care este sensul vieţii“?

Cineva ar putea să răspundă că sensul, semnificaţia acestei vieţi actuale, a acestei vieţi de pe pământ, se află într-o viaţă viitoare, în ceruri. Foarte bine, dar imaginaţi-vă o persoană insistentă replicând: „Dar eu am întrebat care este sensul *întregii* vieţi, al vieţii de aici şi de dincolo, de acum şi de apoi. Care este sensul tuturor lucrurilor de pe pământ şi din ceruri?“. Putem oare spune că această întrebare este absurdă pentru că nu poate exista nimic dincolo de toate lucrurile, iar orice răspuns la întrebarea „Care este sensul tuturor lucrurilor?“ trebuie să indice ceva dincolo de toate lucrurile?

Să ne închipuim că intrăm într-un teatru după începerea unei piese şi suntem obligaţi să plecăm înainte de sfârşitul ei. Atunci putem fi nedumeriţi privitor la partea din piesă pe care o putem vedea. Ne putem întreba „Ce înseamnă asta?“. În acest caz vrem să ştim ce a fost înainte şi ce a urmat părţii pe care am văzut-o, pentru a înţelege partea pe care am văzut-o. Câteodată însă, chiar dacă am văzut şi am auzit o piesă de la început până la sfârşit, suntem totuşi nedumeriţi şi mai întrebăm ce înseamnă

tot acest lucru. În acest caz, noi nu întrebăm ce a fost înainte sau ce va urma şi nu ne interesăm de nimic din afara piesei în sine. Punem aici, dacă vreţi, o întrebare foarte diferită de aceea pe care o formulăm cu cuvintele „Ce înseamnă acest lucru?". Noi punem, totuşi, o întrebare în adevăratul înţeles al cuvântului, o întrebare care are sens şi nu e absurdă, întrucât cuvintele noastre exprimă dorinţa de a pricepe caracterul, semnificaţia întregii piese. Ele mărturisesc că încă n-am priceput acest lucru şi reprezintă o chemare în ajutor în acest scop. Această piesă este o tragedie, o comedie sau o poveste spusă de un nătâng? Caracterul ei este atât de complex, atât de greu de decodificat, iar interpretarea noastră încă atât de nepotrivită, încât nici nu ştim ce să spunem, cu atât mai puţin dacă să o considerăm bună sau slabă. Dar această întrebare nu este lipsită de sens. Şi, tot aşa, nici întrebarea „Care este sensul tuturor lucrurilor?" nu este o întrebare lipsită de sens. Bineînţeles, în acest caz nu am asistat la întreaga piesă, ci avem doar o idee în linii mari despre ceea ce a fost înainte şi ceea ce va urma după acea mică parte de istorie la care am asistat. Dar, prin cuvintele: „Care este sensul a tot ce se întâmplă?", încercăm să găsim ordinea în drama Timpului. Întrebarea se poate plasa dincolo de puterea noastră de a răspunde. Un copil poate fi capabil să înţeleagă, să prindă sensul unei piese simple şi să fie incapabil să înţeleagă, să prindă sensul unei piese mai complexe şi mai subtile. Dar nu spunem prin aceasta că, atunci când pune întrebarea „Ce înseamnă asta?" cu referire la o piesă mai amplă şi mai complexă, întrebarea lui este lipsită de sens, nici măcar că este lipsită de sens pentru el. El a întrebat şi chiar a şi răspuns la o asemenea întrebare în situaţii mai simple, cunoaşte efortul, felul de a se mişca al minţii impus de o asemenea întrebare şi nu vom spune că o întrebare este fără sens pentru el numai pentru că nu este încă în stare să ducă la bun sfârşit acel tip de mişcare (a minţii) necesar pentru a răspunde la o întrebare complexă din genul respectiv. Nu vom spune că o întrebare din matematică situată în prezent dincolo de puterea noastră de a răspunde este lipsită de sens pentru noi. Cunoaştem tipul de procedură pe care ea îl presupune şi putem

face eforturi care să ne apropie tot mai mult de răspuns. Putem găsi sensul care se află nu în exteriorul, ci în interiorul entităţilor complexe, dar totuşi limitate, fie acestea drame ale artei sau ale vieţii reale. Când ne întrebăm „Care este sensul tuturor lucrurilor?" suntem puşi în încurcătură şi nu avem acea intuiţie a ordinii lucrurilor pentru care ne exprimăm dorinţa când punem acea întrebare. Dar aceasta nu face ca întrebarea să fie lipsită de sens şi nici nu face imposibilă înaintarea către un răspuns.

Trebuie însă să reamintim că ceea ce se numeşte îndeobşte a răspunde la o asemenea întrebare nu înseamnă a da un răspuns. Vreau să spun că nu putem răspunde la o asemenea întrebare în forma: „Sensul este acesta".

O astfel de idee despre forma pe care trebuie s-o ia răspunsul la o întrebare ne poate arunca într-o nouă disperare, făcându-ne să simţim că nu putem face nimic în privinţa răspunsului la o întrebare de tipul: „Care este sensul tuturor lucrurilor?" numai pentru că nu suntem în stare să rezumăm rezultatele noastre într-o frază sau o formulă.

Când întrebăm care este sensul acestei piese de teatru sau al acestui tablou, nu putem exprima înţelegerea la care ne-ar putea conduce această întrebare sub forma unei liste a exact acelor lucruri din piesă sau din tablou care le conferă sens. Nu. Sensul se sustrage unui asemenea inventar. Dar aceasta nu înseamnă că nu ne putem găsi cuvintele. Ele ne pot totuşi ajuta, cu condiţia să nu aşteptăm de la ele mai mult decât pot face.

O persoană care este întrebată ce găseşte atât de detestabil sau de agreabil la o altă persoană poate înlesni, cu ajutorul cuvintelor, înţelegerea sa şi a noastră în legătură cu ce anume a determinat-o să judece astfel. Dar nu va face decât să se inducă în eroare şi să facă acelaşi lucru cu noi, dacă va susţine că vorbele sale dau seama în întregime despre tot ce e vorba acolo.

Acelaşi lucru se întâmplă când ne întrebăm ce se află în toate lucrurile încât le face atât de bune, atât de rele, atât de măreţe sau atât de demne de dispreţ. Nu trebuie să ne aşteptăm ca răspunsul să poată fi dat într-un singur cuvânt sau într-o listă explicită. Dar aceasta nu înseamnă că nu putem face nimic

în încercarea de a răspunde la aceste întrebări şi nici că nu ne vor ajuta cuvintele. Desigur, istoricii, oamenii de ştiinţă, profeţii, dramaturgii şi poeţii au spus multe lucruri care vor ajuta pe oricine îşi pune întrebarea: Este oare drama timpului lipsită de sens ca poveste spusă de un nătâng? Sau nu e lipsită de sens? Iar dacă nu e lipsită de sens, este ea o comedie sau o tragedie, un triumf sau un dezastru, sau este ea o mixtură în care dulcele şi amarul sunt amestecate pentru vecie?

Sensul vieții

Richard Taylor

Nu e uşor să găsim un răspuns la întrebarea dacă viaţa are sau nu un sens şi, cu cât ne concentrăm mai mult asupra acestei probleme, cu atât răspunsul pare să ne ocolească mai tare sau, pur şi simplu, să ne scape. De multe ori renunţăm, evitând-o ca pe orice întrebare dificilă pe care, neputând-o suprima, ne putem preface cel puţin c-am uitat-o. Şi totuşi, orice persoană raţională recunoaşte că aceasta este o întrebare esenţială, care presupune un răspuns elocvent.

Dacă ideea sensului vieţii e greu de înţeles în acest context, căci nu ştim la ce anume ne va conduce un posibil răspuns, atunci ideea lipsei de sens a existenţei ar fi mai accesibilă. Bunăoară, dacă ne-am contura imaginea clară a unei existenţe lipsite de sens, am putea ajunge la un anumit rezultat în ceea ce priveşte întrebarea iniţială, comparând această imagine cu reprezentarea propriei vieţi şi analizând concluziile obţinute.

R. Taylor, *The Meaning of Life*, în E. Klemke (ed.), *The Meaning of Life*, Oxford University Press, 1988

Lipsa de sens a existenţei

Exemplul perfect al unei existenţe lipsite de sens îl găsim în vechiul mit al lui Sisif. Să ne amintim că Sisif, trădând secretele divine, a fost condamnat de zei să rostogolească până în vârful unui munte o stâncă, de unde aceasta cădea imediat, împinsă de propria-i greutate, şi Sisif trebuia s-o urce iarăşi, pentru ca aceasta să cadă din nou şi tot aşa, la nesfârşit. Iată imaginea unei munci zadarnice, a unei existenţe fără sens, care nu se va sfârşi vreodată. Nu va fi răscumpărată nici măcar de moarte, care, chiar dacă nu săvârşeşte ceva, poate încheia măcar acest ciclu. Dacă ni l-am imagina pe Sisif chinuindu-se aşa pentru o vreme, fără a înfăptui nimic, pentru ca apoi, doborât de oboseală, să renunţe în cele din urmă şi să se îndrepte spre ceva mult mai promiţător, atunci lipsa de sens a acestui capitol din existenţa sa nu ar mai fi atât de dezolantă. Ar putea fi mai degrabă considerată un vis întunecat şi teribil, din care eroul s-ar putea trezi la lumină şi la realitate. Numai că Sisif nu se trezeşte, căci aici nu e vorba de nici un vis. Zadarnica lui muncă îi reprezintă realitatea şi viaţa, care, lipsită de sens, continuă însă la nesfârşit. Prin munca sa, Sisif nu realizează nimic, afară doar de faptul că are de făcut mereu şi mereu acelaşi lucru. Chiar dacă face un pas sau o sută, sau o mie, nu va primi nici un semn că va fi vreodată izbăvit de păcatul împotriva zeilor care i-a adus această soartă. Nimic nu rezultă din munca sa, absolut nimic.

Acest mit i-a atras întotdeauna pe oameni pentru nenumăratele sale semnificaţii. Anticii credeau că el simbolizează veşnicul răsărit şi apus al soarelui, iar alţii îl asociau cu neîncetata rostogolire a valurilor pe ţărm. De obicei se spune că el reprezintă eterna luptă a omului şi a spiritului său nepotolit, hotărârea de a nu renunţa niciodată în faţa obstacolelor. Această interpretare e susţinută şi de acea versiune a mitului potrivit căreia lui Sisif i se poruncise să urce stânca în vârful muntelui astfel încât ea să se poată rostogoli în final în cealaltă parte a versantului, lucru pe care Sisif nu a fost niciodată în stare să-l facă.

Oricum, ceea ce mă preocupă pe mine nu e nici să apăr şi nici să prezint vreo versiune a acestui mit. L-am citat doar pentru unul dintre motivele sale, şi anume pentru ideea de activitate ciclică, repetată, care nu ajunge niciodată la un rezultat. Am putea descoperi şi alte imagini care ne-ar ajuta la fel de mult, fără a mai fi nevoie să apelăm la creatorii de mit. De exemplu, ne putem imagina doi oameni care duc o piatră – sau chiar un lucru foarte preţios, oricum, nu asta contează – înainte şi înapoi, pe rând. Unul o duce până într-un punct mai apropiat sau mai îndepărtat, de unde o ia celălalt, pentru a se întoarce cu ea la punctul de plecare, unde va fi înlocuit de primul, şi operaţia se va repeta astfel la nesfârşit, fiecare pas conducând doar la propria reiterare. Sau ne putem imagina două grupuri de prizonieri, unul dintre ele ocupat cu săparea unei gropi enorme, pe care nu apucă însă niciodată să o termine, căci celălalt grup pune repede pământul la loc. Primii vor relua săpăturile, dar noua groapă va fi iarăşi acoperită, şi tot aşa, la nesfârşit.

Ceea ce defineşte aceste imagini drept apăsătoare sau descurajatoare nu e faptul că persoanele în cauză ar avea de suferit sau că munca lor ar fi îngrozitor de grea, căci, în fond, e la fel de grea ca oricare muncă. Potrivit mitului original, piatra ar fi atât de grea, încât Sisif nu reuşeşte niciodată să o ducă până în vârful muntelui. Dar nu asta ne înfricoşează. Nu grozava lui muncă fără rezultat, ci faptul că însăşi existenţa lui e lipsită de sens. Dacă am presupune că stânca lui Sisif este uşoară, putând fi transportată fără prea mare efort, sau am atribui gropilor săpate de prizonieri dimensiuni foarte reduse, vieţile lor tot nu ar căpăta cel mai mic înţeles. Piatra pe care Sisif trebuie să o ducă până în vârful muntelui, mare sau mică, va continua să se rostogolească înapoi de fiecare dată şi procesul se va repeta aşa la nesfârşit, munca sa rămânând zadarnică, inutilă şi fără speranţă. Şi acest aspect al mitului aş vrea să-l evidenţiez.

Din nou, trebuie să subliniez că nu truda nesfârşită este cea care priveaza viaţa lui Sisif de orice sens, ci zădărnicia ei. Şi imaginea nu s-ar schimba nici în cazul în care Sisif ar urca de fiecare dată o altă piatră, care apoi s-ar rostogoli. Dar dacă am

presupune că aceste pietre, în loc să se rostogolească înapoi, ar rămâne în vârful muntelui, unde ar fi folosite la construcţia unui templu frumos şi durabil, atunci existenţa lui Sisif ar căpăta un sens. Munca sa ar avea un scop, ar duce la un anumit rezultat şi, deşi cineva ar putea spune că nu merită efortul, nimeni nu va mai afirma vreodată lipsa de sens a existenţei lui. Şi astfel am putea întrezări un sens. Să nu uităm această idee. Dar, între timp, să luăm în considerare o altă manieră în care am putea schimba foarte uşor imaginea lipsei de sens a existenţei. Să presupunem că zeii, în timp ce-l condamnau pe Sisif la soarta pe care am descris-o mai sus, au fost cuprinşi, în acelaşi timp, ca un gând întârziat, de o milă aproape perversă faţă de el şi i-au inoculat un impuls ciudat şi iraţional, şi anume impulsul de a împinge pietre. Pentru o reprezentare mai clară am putea presupune că zeii i-au implantat o substanţă care să aibă acest efect în ceea ce priveşte caracterul şi acţiunile lui. Este vorba aici de ceva pervers – spun pervers pentru că, din punctul nostru de vedere, nu există nici un motiv care ar determina pe cineva să aibă o dorinţă stăruitoare şi neobosită de a face un lucru atât de lipsit de sens ca acesta. Sisif are o singură obsesie, aceea de a rostogoli pietre, obsesie potolită doar în momentul rostogolirilor – căci să nu uităm că, abia ajuns în vârful muntelui cu o piatră, el coboară numaidecât pentru a duce o alta.

Acum se poate observa mai bine de ce acest gând întârziat al zeilor – pe care l-am numit pervers, a fost, de fapt, plin de milă. Căci ei au reuşit astfel să-i dea lui Sisif exact ceea ce voia acesta sau, mai bine spus, l-au făcut să vrea ceea ce i-au poruncit. Oricum ne-ar părea nouă, Sisif nu-şi mai considera soarta o pedeapsă, unica lui dorinţă fiind aceea de a rostogoli pietre. Chiar dacă în adâncul sufletului poate şi-ar dori să înceteze şi să aştepte în linişte ca moartea să-l elibereze de plictisul reiterării veşnice a aceleiaşi activităţi, viaţa lui a căpătat acum un sens şi Sisif va fi aproape convins că a ajuns la porţile paradisului. Nu-i va mai fi nici teamă de moarte, căci zeii i-au asigurat neîncetata posibilitate de a-şi realiza scopul, fără griji sau frustrări. El va fi capabil să rostogolească pietre o veşnicie.

Ceea ce trebuie să remarcăm e faptul că, în fond, imaginea iniţială nu s-a schimbat prea mult odată cu adăugarea acestei supoziţii. Este vorba de aceleaşi lucruri ca şi mai înainte. Singura schimbare se referă la perspectiva lui Sisif asupra existenţei sale. Imaginea iniţială reprezenta o activitate şi o existenţă lipsite de scop. Acum, lipsa de sens nu s-a pierdut, iar existenţa lui Sisif nu a primit nici o fărâmă de sens. Pietrele se rostogolesc ca şi înainte, nici un moment al vieţii nu s-a schimbat, rămânând identic cu oricare altul. Sarcina nu e niciodată încheiată, nu se obţine nici un rezultat, nu se ridică nici un templu. Tot acest ciclu al muncii zadarnice, lipsite de sens, îl regăsim în ambele versiuni. Singura schimbare este următoarea: Sisif s-a împăcat cu ideea unui astfel de destin şi, chiar mai mult, a fost făcut să şi-l dorească. Şi aceasta nu prin argumente raţionale sau prin persuasiune, ci graţie puterii unei noi substanţe strecurate în venele sale.

Lipsa de sens a vieţii

Cred că cele spuse mai sus asigură un context destul de clar ideii de lipsă a sensului, oferind totodată anumite sugestii pentru ceea ce ar putea fi sensul vieţii. Lipsa sensului este, în esenţă, nesfârşita zădărnicie, iar existenţa unui anumit sens va reprezenta exact contrariul acesteia. Activitatea, chiar activitatea îndelungată, repetitivă şi extenuantă, are un sens odată ce are un punct culminant, un scop mai mult sau mai puţin apropiat, ce poate fi considerat a fi direcţia şi ţelul acelei activităţi. Dar ceea ce am spus până acum poate sugera şi altceva, şi anume modul în care o existenţă aparent lipsită de sens poate căpăta totuşi un sens pentru cel a cărui existenţă e.

Şi acum să ne întrebăm: căreia dintre aceste imagini îi seamănă, de fapt, viaţa? Şi să nu începem cu propriile noastre vieţi, unde dorinţele şi prejudecăţile sunt mult prea mari, ci cu ideea de viaţă în general, aceea pe care o împărtăşim cu restul creaţiei. Vom găsi, cred, că aceasta are o anumită configuraţie şi că această configuraţie se poate recunoaşte cu uşurinţă.

Putem începe de oriunde, rămânând doar în sfera problematicii existenţei umane în vederea unor ultime consideraţii. De exemplu, am putea începe cu orice animal. Nu are, practic, nici o importanţă, căci rezultatul va fi acelaşi.

Astfel, să ne gândim la acele peşteri adânci şi întunecoase din Noua Zeelandă, pline de apă şi cu bolţi slab luminate. Pătrunzând în încremenirea acestor peşteri, vizitatorul va crede că însuşi Creatorul a realizat aici o miniatură a Raiului, şi asta până în momentul în care va conştientiza brusc prezenţa pereţilor. La o privire mai atentă, scena se clarifică. Toţi stropii de lumină se dovedesc a fi doar nişte viermi urâţi, cu cozi fosforescente, menite să tragă insectele ascunse în întuneric. Odată apropiate, acestea vor fi prinse într-o plasă lipicioasă şi devorate. Şi asta se întâmplă în fiecare lună: viermele orb aşteaptă în linişte să mai captureze o mică pradă, ce-l va ajuta să supravieţuiască până... până când? Unde duce acest efort îndelungat şi repetat şi ce-i conferă valoare? Nimic. Larva se transformă până la urmă într-un adult minuscul cu aripi, căruia îi lipseşte gura, supravieţuind doar câteva zile. Aceşti adulţi, de îndată ce s-au împerecheat şi au depus ouăle, sunt ei înşişi prinşi şi devoraţi de viermi ucigaşi, adesea fără să fi văzut lumina zilei, dar îndeplinind singurul scop al vieţii lor. Asta se întâmplă de milioane şi milioane de ani, fără a se ajunge la vreun rezultat, asigurându-se doar continuarea acestui ciclu lipsit de sens, poate pentru încă un milion de ani de acum înainte.

Aceasta este însă situaţia tuturor creaturilor. Larva unui greier se ascunde în întunericul pământului şaptesprezece ani, anotimp după anotimp, pentru a ieşi în final la lumină, să zboare puţin, să-şi depună ouăle – şi povestea se va repeta peste şaptesprezece ani şi, tot aşa, în eternitate. Am vorbit cu altă ocazie despre luptele peştilor purtate doar pentru a-i face pe alţii să le preia obiceiul, şi, acest ciclu fiind propriul lor scop, ar putea să nu se sfârşească niciodată. Unele păsări străbat o întreagă parte a globului în fiecare an şi apoi se întorc şi totul doar pentru a se asigura că şi celelalte vor urma acest drum incredibil de lung, procesul repetându-se la nesfârşit. Suntem tentaţi să ne întrebăm care e rostul tuturor acestor lucruri, ce ar recompensa

un efort atât de îndelungat. Apoi realizăm că nu există nici un rost, că aceste fenomene culminează în nimic, că oricare dintre aceste cicluri, înfăptuite atât de anevoios, va duce doar la propria reiterare. Rostul vieţii fiecărei fiinţe nu este altul decât viaţa însăşi.

Astfel, viaţa lumii ni se înfăţişează ca o vastă maşinărie ce-şi asigură alimentarea singură şi merge mereu înainte spre nimic. Şi noi suntem parte a acestei vieţi. Nu suntem identici, dar să fim sinceri: diferenţele dintre noi nu sunt atât de mari pe cât ne place să credem. Unele sunt aproape inexistente, dar nici una nu anulează cu adevărat ideea acelei lipse de sens pe care am întâlnit-o în mitul lui Sisif şi pe care o regăsim în orice formă a vieţii. Suntem conştienţi de activitatea noastră. Suntem conştienţi de ţelurile noastre şi le putem evalua. Mult mai semnificativ este (poate) faptul că oamenii au o istorie, ceea ce nu se poate spune şi despre animale, astfel încât fiecare generaţie este distinctă în raport cu cele anterioare. În plus, dacă ne-am separa dorinţele de vieţile noastre şi nu am lua în consideraţie interesul pe care îl are fiecare faţă de propria viaţă, vom observa că existenţa noastră nu-i atât de diferită de cea a lui Sisif. Muncim din greu pentru a ne îndeplini scopurile, unele dintre ele fără o prea mare importanţă, şi, odată realizat unul, îl uităm repede, trecând imediat la următorul, pentru ca lucrurile să se petreacă la fel şi cu acesta. Uitaţi-vă la o stradă aglomerată, la mulţimea ce merge grăbită încoace şi încolo. De ce se grăbesc? – veţi întreba. Ei bine, pentru a ajunge la un birou sau într-un magazin unde vor face aceleaşi lucruri pe care le-au făcut şi ieri şi pe care le vor face iarăşi mâine. Şi, dacă veţi spune că, spre deosebire de situaţia lui Sisif, toate aceste lucruri au un scop, înseamnă că nu aţi fost suficient de atenţi. De cele mai multe ori, acest efort este dedicat întemeierii unui cămin şi asigurării continuităţii familiei, zămislirii unor urmaşi care să preia acest exemplu şi procesul să se repete. Viaţa fiecărui om se aseamănă cu urcatul lui Sisif pe munte, fiecare zi – cu un pas al său. Diferenţa este că, în timp ce însuşi Sisif se întoarce la poalele muntelui pentru a urca din nou stânca, noi lăsăm asta pe seama copiilor noştri. La un moment dat am presupus că munca lui Sisif ar avea drept scop construirea unui templu, a unui templu durabil, ce va spori frumuseţea lumii prin

existenţa sa. Realizările noastre, adesea minunate, sunt doar baloane de săpun, iar cele ce durează vor deveni simple curiozităţi, aşa cum sunt considerate acum piramidele înălţate în mijlocul nisipurilor. În jurul lor, oamenii vor continua să urce pietre pe vârful munţilor, doar pentru a le vedea rostogolindu-se înapoi. Naţiunile au fost întemeiate pe oasele fondatorilor şi pionierilor lor, dar numai cu scopul de a decădea şi de a pieri în scurtă vreme, iar rămăşiţele lor vor constitui fundamentul altor naţiuni ce vor avea în final aceeaşi soartă. Imaginea lui Sisif este imaginea existenţei fiecărui om, celebru sau necunoscut, a naţiunilor, a speciei umane, a vieţii în general.

Vedem uneori la marginea unui drum ruinele unei case care, odată impunătoare, este acum acoperită de buruieni. Un ochi curios ar putea încerca să-şi imagineze viaţa tihnită şi prosperă dusă odinioară acolo, pe membrii familiei râzând, cântând şi făcându-şi planuri. Va vedea camerele şi se va gândi la oamenii care s-au iubit acolo, la copiii care s-au născut, la mamele lor mândre şi fericite. Din toate astea a mai rămas o canapea putrezită, plină cu gândaci. Aşa a urcat Sisif pietrele în vârful muntelui pentru a construi un templu şi acum acest templu e în faţa ochilor noştri. Între timp, se construiesc în jurul nostru alte clădiri, instituţii, naţiuni sau civilizaţii şi toate vor împărtăşi aceeaşi soartă. Şi, dacă ne întrebăm: „La ce bun?“, răspunsul e: pentru ca acest ciclu să poată continua la nesfârşit.

Cele două imagini, a lui Sisif şi a propriei noastre vieţi, privite de la distanţă, sunt practic identice şi transmit minţii aceeaşi imagine. Nu ne surprinde atunci faptul că oamenii caută neîncetat să conteste acest lucru, religia lor proclamă existenţa unui rău veşnic, iar imnurile şi cărţile lor de rugăciuni dau vieţii o semnificaţie pe care noi nu o percepem sub nici o formă[1]. Însăşi filosofia

[1] Un cunoscut şi reprezentativ imn creştin, cântat adesea la înmormântări, exprimă acest gând:

> Scurta zi a vieţii iute spre-alte zări apune;
> Euforiile pământului în mlaştini cad, ale sale glorii trec;
> Schimbare şi decadenţă-n juru-mi văd:
> O, tu, cel neschimbat, rămâi cu mine.

ne va înfăţişa ideea unui bine universal, de la concepţia platoniciană a existenţei unor forme eterne până la viziunea generatoare de beatitudine a Sf. Toma sau prin idealurile permanenţei descrise de moderni. Şi atunci când nici acestea nu reuşesc să ne convingă, ideile de justiţie sau fraternitate le vor lua locul, pentru a da un sens pelerinajului aparent zadarnic al omului în aşteptarea momentului în care ultimul obstacol va fi înlăturat şi ultima piatră urcată în vârful muntelui. Nimeni nu crede însă că ar exista un astfel de moment sau, din contră, unii poate chiar îl aşteaptă cu speranţa că existenţa umană ar înceta să mai fie o luptă; dar, între timp, astfel de idei servesc unei necesităţi reale.

Sensul vieţii

Am observat că viaţa lui Sisif ar fi avut un sens dacă ar fi existat un rost al muncii sale, dacă efortul lui nu ar fi reprezentat doar o ocazie pentru a relua mereu şi mereu aceeaşi activitate. Dar tocmai acest sens îi lipseşte. Iar existenţa umană se aseamănă cu cea a lui Sisif în această privinţă. Oamenii înfăptuiesc diferite lucruri – îşi măsoară puterile şi îşi ridică pietrele în vârful muntelui – dar orice realizare se pierde, constituind doar o ocazie pentru a repeta aceeaşi activitate.

Acum, trebuie să luăm în considerare şi starea psihică şi sentimentele implicate de asemenea situaţie. Am spus că, dacă Sisif ar fi avut o dorinţă aprigă şi nepotolită de a face ceea ce i s-a poruncit să facă, viaţa lui nu s-ar fi schimbat, dar ar fi căpătat un sens; un sens iraţional, desigur, căci această dorinţă nu ar fi fost decât rezultatul prezenţei substanţei respective în venele sale, şi nu a unei raţiuni ascunse.

Dar acest sens nu ar fi fost totuşi incomparabil mai bun decât celălalt? Să ne gândim la primul gen de sens pe care l-ar fi putut căpăta viaţa lui Sisif. Să presupunem că, fără a fi fost preocupat îndeosebi de transportarea pietrelor, Sisif ar fi urmărit construirea unui templu. După ani de trudă, să spunem că ar fi reuşit, ţelul său ar fi fost realizat, iar Sisif ar fi fost liber să-şi contemple creaţia pentru totdeauna. Ei bine, şi acum? Ce ne putem închipui

noi? Infinita plictiseală ce va urma, pe Sisif nemaifăcând niciodată ceva, doar contemplând o operă căreia nu-i mai poate adăuga nimic, contemplând-o pentru o eternitate. Această imagine oferă un sens existenţei lui Sisif, un rost trudei sale, rost pe care noi i l-am dat. Totuşi, ne-a scăpat ceea ce era mai important: dacă înainte aveam de a face cu coşmarul unui efort nesfârşit şi zadarnic, acum ne confruntăm cu iadul eternei lui absenţe.

Cea de-a doua imagine apoi, aceea în care ni l-am imagina pe Sisif injectându-şi dorinţa iraţională de a face iar ce făcea de obicei, nu trebuie respinsă atât de repede. Sensul care lipsea în această imagine e un sens pe care nimeni nu l-ar râvni, dar acest straniu sens de care vorbim acum e poate chiar ceea ce căutăm.

În acest moment, putem lua în considerare ceea ce am respins până acum cu fermitate, în intenţia de a trata existenţa umană cu obiectivitate: propriile dorinţe, interesul nostru faţă de lucrurile pe care le facem. Şi vom găsi că existenţele noastre se aseamănă existenţei lui Sisif, iar sensul care le lipseşte este sensul unei infinite plictiseli. În acelaşi timp, acest straniu sens pe care ele îl au este cel al impulsului de a face exact lucrul pe care suntem meniţi să-l facem şi să continuăm aşa la nesfârşit. În felul acesta, sperăm că vom ajunge în rai, dar nu facem decât să evităm iadul.

Dacă cei ce au construit odinioară înfloritoarea civilizaţie antică s-ar putea întoarce pentru a vedea cum arheologii dezgroapă umilele rămăşiţe a ceea ce ei au realizat atunci cu un atât de mare efort – fragmente de vase şi câteva statui sparte şi alte asemenea dovezi ale unei epoci măreţe – ar avea toată dreptatea să se întrebe la ce bun s-au chinuit atunci, dacă asta e tot ce a rămas din truda lor. Şi atunci îşi vor da seama că ceea ce le-a dat un sens vieţii lor a fost însuşi actul de construire, şi nu rezultatul. De asemenea, dacă cei ce au construit casa ruinată despre care vorbeam mai devreme s-ar întoarce din trecut pentru a vedea ce a mai rămas din munca lor, ar avea acelaşi sentiment. Ceea ce reconstituim noi, cu ajutorul imaginilor, privind aceste lucruri distruse şi părăginite, reconstituie şi ei prin amintiri, cu o nemărginită tristeţe. O parte a unei sănii aflate la picioarele noastre ar trezi în ei sentimentul unui Crăciun cald. Şi ce amintiri

bogate am putea găsi într-o iesle părăsită? Iar rămăşiţele acoperite cu buruieni ale unui gard ar retrezi imaginea unei turme de animale atât de laborios constituită de-a lungul anilor. La ce bun totul, dat fiind acest rezultat final? Şi totuşi, nu acesta părea să fie gândul lor de-a lungul acelor ani de luptă şi caznă, chiar dacă nu-şi imaginau că vor construi un Gibraltar. Obiectivele zilnice de îndeplinit, realizarea planurilor lor efemere – acestea erau lucrurile în care voinţele lor erau adânc implicate, acestea erau chiar lucrurile în care ei îşi investeau interesul, fără nevoia unor consideraţii şi întrebări ridicate asupra acestora. Acum nu mai e nevoie de ele – ziua şi-a fost suficientă sieşi, la fel viaţa.

Acesta este sigur felul în care trebuie privit la întregul vieţii – la propria-ţi viaţă, la fiecare zi şi moment pe care le conţine; la viaţa unei naţiuni; la viaţa speciei, la viaţa lumii însăşi. Chiar şi viermii fosforescenţi pe care i-am descris, ale căror cicluri de existenţă par atât de lipsite de rost în milioanele lor de ani atunci când sunt privite de noi, ne vor părea cu totul altfel dacă le-am putea vedea existenţa din interior. Activitatea lor nesfârşită, fără vreo ţintă precisă, este urmarea voinţei lor. Aceasta este întreaga sa justificare, întregul său înţeles. Nu ar fi o soluţie salvatoare pentru păsări, care parcurg, în migraţia lor, globul, să aibă o casă a lor, construită ca o cuşcă protectoare, cu multă hrană, astfel încât să nu mai fie nevoie de migraţie. Ar fi mai degrabă o condamnare, pentru că ceea ce contează pentru ele nu este ceea ce ele speră să obţină prin această activitate, ci activitatea însăşi. Zborul este în venele lor, exact aşa cum rostogolirea stâncilor se află în venele lui Sisif, nesfârşită şi ea, după decizia zeilor.

Într-o fiinţă umană prima respiraţie e prima expresie a voinţei sale de a trăi. O fiinţă umană nu se întreabă atunci dacă o astfel de activitate are vreo valoare, dacă are vreo semnificaţie, aşa cum nu se întreabă nici acei viermi sau păsările. Rostul vieţii sale este pur şi simplu să trăiască, în sensul că e în natura sa să trăiască. Ea trece prin viaţă construindu-şi castelele, care se prăbuşesc pe rând, în timp ce următoarele se ridică; salvarea nu ar veni din toate acestea. Ar fi o condamnare, şi încă una care nu ar putea fi în nici un chip răscumpărată, dacă ar fi capabilă să-şi

contemple lucrurile pe care le-a făcut, chiar dacă au fost mai frumoase şi mai durabile ca oricare altele. Ceea ce contează e capacitatea de a începe o nouă muncă, un nou castel, un nou balon de săpun. Ele contează doar pentru că trebuie înfăptuite şi pentru că omul are voinţa de a le face. Aşa va fi viaţa copiilor săi şi a copiilor copiilor săi; iar dacă filosoful e capabil să vadă în aceasta un patern asemănător cu nesfârşitele cicluri ale existenţei lui Sisif şi să dispere, atunci aceasta este într-adevăr pentru că sensul şi rostul pe care le caută nu sunt acolo, şi bine că nu sunt acolo. Sensul vieţii vine din noi, nu e un dar din afară; el întrece cu mult în frumuseţe şi stăruinţă orice rai la care oamenii au putut vreodată visa sau tânji.

Versiunea mea asupra viziunii creștine cu privire la sensul vieții

Andrzej Grzegorczyk

Dacă e să vorbesc despre sensul istoriei sau sensul vieţii individuale, aş spune că trebuie făcută mai întâi o distincţie între determinism şi indeterminism. Determinismul e convingerea că starea lumii în următorul moment (în următoarea epocă) este determinată de regulile realităţii (care admitem că sunt descoperite şi formulate în legile ştiinţifice) şi de starea lumii în momentele anterioare. Această concepţie pare uşor confuză, deoarece noi nu ştim ce gen de reguli vor fi descoperite. Dar, dacă presupunem ca un caz extrem de regulă a realităţii dependenţa faţă de voinţa lui Dumnezeu, atunci dificultatea dispare. Indeterminismul este, deci, convingerea că există o zonă de libertate reală pentru individ. Aceasta înseamnă nu numai că un anume eveniment nu poate fi prevăzut de cunoaşterea ştiinţifică, dar şi că a fi „primul motor" nu e privilegiul excepţional al lui Dumnezeu, în măsura în care Dumnezeu împărtăşeşte libertatea sa cu libertatea creaturilor Sale. Libertatea metafizică (libertatea de a fi primul motor al unui anume eveniment) este, desigur (prin

A. Grzegorczyk, *My Version of the Christian Vision of Sense*, în *Dialectics and Humanism* VIII (3), Summer, 1981. A. Grzegorczyk este un cunoscut logician şi filosof polonez, profesor la Universitatea din Varşovia, membru al Academiei Polóneze de Ştiinţe.

definiţie), o trăsătură esenţială a divinităţii. Deci, în momentele de libertate, individul participă la divinitate. Responsabilitatea personală e compatibilă numai cu o viziune indeterministă.

Tezele mele cu privire la viziunea creştină a sensului încep cu următoarele observaţii:

1. Orice fiinţă umană este, în anumite momente, liberă din punct de vedere metafizic.

Dumnezeu se autolimitează intrând în dialog cu creaturile Sale.

2. Viaţa se aseamănă cu un examen.

Dumnezeu pune întrebările (formulează exerciţiile) şi ne evaluează răspunsurile. Dacă răspunsul nostru e insuficient, Dumnezeu caută adesea alte întrebări (dar ele nu sunt niciodată atât de uşoare pe cât am dori).

3. Proba la care ne supune Dumnezeu nu vizează producerea de efecte externe.

Dumnezeu are mii de mijloace la dispoziţia Sa pentru a produce efectele externe pe care omul le poate realiza. Dumnezeu nu ne cere să scriem o carte, să construim o maşină, să fondăm o organizaţie sau să inspirăm o revoluţie.

4. Întrebările lui Dumnezeu au un sens moral.

Ele se referă la compasiunea noastră, la simpatia noastră, la iertare şi reconciliere, la abilitatea noastră de a ne stăpâni furia, invidia şi dorinţa de răzbunare, la eforturile şi perseverenţa noastră spre bine. Dacă dăm răspunsuri bune la întrebări, Dumnezeu ne garantează uneori eficienţa acţiunilor.

5. Dumnezeu nu îi tratează pe oameni ca instrumente.

Dumnezeu are grijă de mine, nu de lucrarea mea. El se străduieşte să mă convingă, nu să mă forţeze. Omul ar vrea să fie instrumentul providenţei, instrumentul istoriei, cauza marilor evenimente. Dar rareori se întâmplă ca Dumnezeu să pună pe cineva la o asemenea încercare. Noi suntem cel mai des puşi într-un rol în care nu ne simţim măreţia. Dumnezeu e mai

interesat în a nu ne corupe prin succese decât în a produce efecte externe.

6. Evenimentele externe sunt ca nişte martori.

Evenimentele ne arată nu numai regulile lumii, ci şi, în primul rând, valoarea actelor umane. Dacă un hoţ este prins, lucrul esenţial aici nu e aplicarea aşa-zisei „dreptăţi", ci avertismentul dat hoţului că el nu se află pe calea cea bună. Dacă cineva e mincinos şi necinstit, şi minciuna sa devine evidentă, atunci lecţia care rezultă de aici este că noi trebuie să avem încredere în adevăr şi să nu facem niciodată pact cu diavolul. Dumnezeu, dând libertate Omului, devine deficient în ce priveşte puterea sa. Dar, prin anumite evenimente, Dumnezeu poate arăta Omului zădărnicia dorinţelor sale sau posibilitatea transformării lui şi a perseverării împotriva tentaţiilor de tot felul.

7. Proba la care ne supune Dumnezeu inspiră altruismul.

Dumnezeu ne someză să vedem nevoile altora, el ne inspiră compasiunea pentru toate fiinţele umane aflate la strâmtoare. Dar oamenii sunt egoişti. Deci:

8. Deciziile morale ale omului nu sunt cele mai bune.

Uneori ne îndeplinim obligaţiile, dar acţiunile noastre sunt întotdeauna imperfecte şi insuficiente.

9. Dumnezeu ne îndeamnă către risc şi efort.

A inspira şi a încuraja altruismul şi generozitatea, chiar respectul pentru fiecare, prezintă riscuri pentru cel ce o face. Dacă suntem buni, atunci nu ne vine să atacăm pe alţii. Deci riscăm să fim atacaţi de alţii. O viaţă cu cât e mai spiritualizată, cu atât e mai vulnerabilă şi mai primejdioasă. Oamenii care se dedică valorilor spirituale sunt foarte adesea eliminaţi de alţii cu mai puţine scrupule în folosirea puterii. Interesele biologice ale diferitelor grupuri umane sunt antagonice din cauza sărăciei relative a resurselor disponibile pentru a ne satisface lăcomia nelimitată, ca şi din cauza pornirii noastre spre risipa resurselor. Deci depăşirea animalităţii din noi înseamnă o deschidere spre

nevoile celorlalţi, fie ei şi străini etc., dar în acelaşi timp ea înseamnă epuizarea şi afectarea posibilităţilor noastre. Vechile societăţi creştine au fost eficace deoarece nu au fost prea creştine.

Pe de altă parte, a te menţine pe drumul cel bun presupune un efort şi o vigilenţă perpetue.

10. Împărăţia spirituală (împărăţia lui Dumnezeu) nu e pe lumea aceasta.

Absolutul e distructiv pentru existenţa biologică a fiinţelor umane individuale. Credinţa creştină consecventă duce mai degrabă la martiriu decât la victorie în această viaţă. Deşi martirii pier pe rug în timp ce călăii le iau locul în tribună, oamenii, în străfundul inimii lor, îşi dau seama de cauza justă a martirilor şi sunt de acord cu ei. Deci victoria martirilor nu e una vizibilă. Călăii sunt conducătorii acestei lumi pentru că e imposibil să domneşti fără violenţă. Adevăratul creştin va renunţa în mod firesc la poziţia de conducător. Prin urmare, impactul oamenilor foarte spiritualizaţi este mai degrabă unul indirect şi adesea neevident. De multe ori pare că doar singur Dumnezeu a influenţat lucrurile şi întoarce roata istoriei.

11. Perfecţiunea vizibilă e imposibilă în această lume.

Nici bunătatea, nici bunul simţ nu au vreo şansă să precumpănească în această lume. Existenţa umană e prin esenţa ei deficientă. Fiinţele umane posedă ideea de dreptate. Dar dreptatea reală nu va fi atinsă niciodată. Răul nu va fi niciodată transformat în întregime în bine. El e cel mai des un prilej de iertare. Există perioade când recolta este bogată. Dar nimeni nu e menit să ştie când. Viitorul trebuie să ne fie închis. În orice situaţie, oricine trebuie doar să caute întrebarea morală care i-a fost pusă. Nimeni nu poate uzurpa rolul de executor al lui Dumnezeu.

12. Cele mai importante evenimente se petrec în sufletul omenesc.

E greu de dovedit ce e binele sau ce e răul adevărat. Ştiinţele istorice nu pot descoperi temeiul real al evenimentelor. Martorii

au uneori o bună înţelegere a ceea ce se întâmplă. Dar acest lucru poate fi greu transmis altora. Cele mai importante schimbări sunt interioare. În linişte, oamenii îşi dau seama de ceea ce a fost bine sau rău, adevărat sau fals, în vieţile lor. Evenimentele externe sunt numai ocazii pentru schimbări interne.

Sperăm de asemenea ca Dumnezeu să ni se reveleze, El însuşi, fiecăruia din noi şi să ne salveze pe fiecare, dacă nu îl respingem.

Crezul unui om de știință umanist

Julian Huxley

Eu cred că este posibil ca viaţa să merite să fie trăită. Cred aceasta în ciuda durerii, mizeriei, cruzimii, nefericirii şi morţii. Nu cred că merită în mod necesar să fie trăită, ci numai că pentru majoritatea oamenilor ea poate merita.

Cred, de asemenea, că omul, ca individualitate, ca grup, sau omenirea în general pot realiza un scop satisfăcător în existenţă. Cred aceasta în ciuda frustrării, a lipsei de ideal, a frivolităţii, plictiselii, lenei şi eşecului. Iarăşi nu cred că un scop e inclus inevitabil în univers sau în existenţa noastră sau că omenirea e ţinută să realizeze un scop satisfăcător, ci numai că un astfel de scop poate fi găsit.

Cred că există o scară sau o ierarhie a valorilor, pornind de la comodităţile fizice până la cele mai înalte satisfacţii ale dragostei, bucuriei estetice, intelectului, realizării creatoare, virtuţii. Nu cred că acestea sunt absolute sau transcedente în sensul de a ne fi dăruite de vreo putere exterioară sau divinitate: ele sunt produsul naturii umane în interacţiunea cu lumea înconjurătoare. Nici nu presupun că putem ierarhiza fiecare experienţă

J. Huxley, *The Creed of a Scientific Humanist*, în E. Klemke (ed), *The Meaning of Life*, Oxford University Press, 1981.

valoroasă într-o ordine acceptabilă, tot aşa cum nu pot spune dacă un gândac este mai presus de o caracatiţă sau de un hering. Dar, aşa cum poate fi statuat fără ezitare că există clase generale de organizare biologică şi că un gândac este un organism mai evoluat decât un burete sau o fiinţă umană faţă de o broască, astfel pot să afirm, cu consensul general al fiinţelor umane civilizate, că există o valoare mai mare în *Divina Comedie* a lui Dante decât într-un imn popular, în activitatea ştiinţifică a lui Newton sau Darwin decât în dezlegarea cuvintelor încrucişate, în plinătatea iubirii decât în mulţumirea sexuală, în dăruirea faţă de alţii decât în egoism, deşi fiecare în parte poate avea un fel de valoare.

Nu cred că există adevăr, frumuseţe, moralitate sau virtute absolute, indiferent dacă provin dintr-o putere externă sau sunt impuse de un standard intern. Dar aceasta nu mă conduce la concluzia curioasă, la modă în anumite cercuri, că adevărul, frumuseţea şi bunătatea nu există sau că nu există forţă şi valoare în ele.

Cred că există un număr de întrebări care nu sunt de nici un folos interogaţiei noastre, pentru că nu se poate răspunde la ele niciodată. Nimic în afară de pierdere de timp, regrete sau nefericire nu se obţine prin încercarea de a rezolva probleme care nu se rezolvă. Unii par încă hotărâţi să încerce. Îmi amintesc povestea filosofului şi a teologului. Cei doi erau antrenaţi într-o dispută, iar teologul a folosit vechea zeflemea la adresa filosofilor, asemănând filosoful cu un orb, într-o cameră întunecoasă, căutând o pisică neagră – care nu se află acolo. „Tot ce se poate", a răspuns filosoful, „teologul însă ar fi şi găsit-o".

Chiar şi în problema ştiinţei trebuie să învăţăm să punem corect întrebările. Părea de la sine înţeles că e corect să întrebi cum moştenesc animalele rezultatul experienţei părinţilor, şi o cantitate enormă de timp şi energie au fost cheltuite încercându-se să i se răspundă. Totuşi, aceasta nu e o formulare bună a întrebării pentru simplul motiv că nu există o astfel de moştenire a caracterelor dobândite. Chimiştii secolului al XVIII-lea, pentru că şi-au pus întrebarea „Ce substanţă este

implicată în procesul de ardere?", s-au încurcat ei înşişi în labirintul teoriei flogistice; a trebuit să se întrebe: „Ce fel de proces este arderea?" pentru a vedea că aici nu este implicată o substanţă anume, ci era vorba numai de un caz particular de combinare chimică.

Când ajungem la ceea ce de obicei numim „fundamente", dificultatea de a nu pune un tip greşit de întrebare este mult sporită. La cele mai multe dintre triburile africane, când o persoană moare, singura întrebare care se pune este: „Cine i-a provocat moartea şi prin ce fel de magie?".

Ideea morţii din cauze naturale nu este cunoscută. Într-adevăr, viaţa jumătăţii de omenire mai puţin civilizată este foarte mult bazată pe încercarea de a găsi un răspuns la o întrebare incorectă: „Ce forţe sau puteri magice sunt responsabile pentru soarta bună sau rea şi cum pot fi ele îmbunate sau evitate?".

Nu cred în existenţa unui zeu sau a mai multora. Conceptul de divinitate mi se pare a fi unul fals, deşi e extras dintr-un număr de elemente reale ale experienţei, bazat pe un postulat destul de greu de justificat: acela că trebuie să existe mai multă sau mai puţină putere personală în cele ce controlează lumea.

Suntem confruntaţi cu forţe ce scapă controlului nostru, cu dezastre de neînţeles, cu moartea; şi, de asemenea, cu extazul, cu sensul mitic al unirii cu ceva mai presus de eul nostru obişnuit, cu treceri rapide la un nou mod de viaţă, cu povara vinovăţiei şi a păcatului şi a felurilor în care aceste poveri ne pot fi ridicate. În religiile teiste toate aceste elemente ale experienţei actuale au fost ţesute într-un corp unic al credinţei şi practicii, în relaţie cu postulatul fundamental al existenţei unui zeu sau a mai multora.

Cred că acest postulat fundamental nu este altceva decât rezultatul punerii unei întrebări greşite: „Cine sau ce conduce universul?". Pe cât ne putem da seama, universul se conduce de la sine, şi întreaga analogie cu o ţară având conducătorul ei este falsă. Chiar dacă există cu adevărat un zeu în spatele sau deasupra universului, aşa cum îl cunoaştem noi, nu putem avea nici o informaţie despre o asemenea putere; actualii sfinţi ai

religiilor istorice sunt doar personificarea actelor impersonale ale naturii, ale vieţii noastre *mintale*. Deşi putem răspunde la întrebarea: „Care sunt dumnezeii religiilor istorice", o putem face doar prin disecarea lor în părţi componente şi prin demonstrarea faptului că divinitatea lor este o creaţie a imaginaţiei umane, a emoţiei şi a raţiunii. Întrebarea „Care este natura lui Dumnezeu?" nu poate avea un răspuns, deoarece nu avem nici un mijloc de a afla dacă o astfel de fiinţă există sau nu.

La fel şi cu nemurirea. Cu posibilităţile noastre actuale, nu avem nici un mijloc de a da un răspuns categoric la întrebarea dacă există viaţă după moarte; cu atât mai puţin putem şti cum va fi o astfel de viaţă după moarte. Astfel stând lucrurile, este pierdere de timp şi energie să ne dedicăm problemei de a reuşi să ne salvăm în viaţa de apoi. Oricum, în acelaşi mod în care ideea de Dumnezeu este realizată din fragmente de experienţă reală, se realizează şi ideea de mântuire. Dacă traducem mântuirea în termenii acestei lumi, aflăm că înseamnă realizarea armoniei între părţi diferite ale naturii noastre umane, incluzând aici adâncul subconştientului şi culmile lui greu tangibile, şi de asemenea realizarea unor relaţii satisfăcătoare de armonizare a sinelui nostru şi a lumii exterioare, înţelegând prin aceasta nu doar natura, ci şi mediul social al omului. Cred că este posibil să realizezi mântuirea în acest sens şi că ai dreptul de a dori să o faci, aşa cum cred că este posibil şi apreciabil să realizezi un sens al comuniunii cu ceva mai mare decât eul nostru obişnuit, chiar dacă acest ceva nu este un zeu, ci o extindere a miezului nostru intim, ce strânge la un loc şiruri de experienţe exterioare şi de profunzimi interioare pe care în mod obişnuit nu le frecventăm.

Dar dacă Dumnezeu şi nemurirea ar fi respinse, ce ne mai rămâne? Aceasta este întrebarea aruncată îndeobşte în capul ateilor. Credinciosului pur îi place să creadă că nu ne rămâne nimic. Oricum, aceasta se întâmplă din cauză că a fost obişnuit să gândească doar în termenii credinţei sale.

În ceea ce priveşte faptul în sine, rămân multe de spus.

Aceasta se observă imediat din faptul că mulţi bărbaţi şi femei au avut vieţi active, pline de sacrificii, nobile sau devotate, fără nici un fel de credinţă în Dumnezeu sau în nemurire. Budismul, în forma lui originară, nu includea o asemenea credinţă; nici marii agnostici din secolul al XIX-lea nu o aveau; nici chiar comuniştii ortodocşi ruşi şi nici stoicii. Bineînţeles că necredincioşii au fost adesea acuzaţi de acţiuni egoiste sau imorale, dar la fel au fost şi credincioşii. În orice caz, nu acesta este lucrul fundamental. Important este că fără aceste credinţe bărbaţii şi femeile pot încă să posede motivarea unei vieţi pline, care are un scop, şi să simtă că existenţa merită să fie trăită, sentiment la fel de puternic ca şi la cei mai devotaţi credincioşi.

Aş spune că acest lucru este cu atât mai posibil astăzi decât în vremurile de demult, şi motivul constă în progresul ştiinţei.

Nu mai suntem forţaţi să acceptăm catastrofele externe şi mizeriile vieţii, inevitabile sau misterioase; nu mai suntem obligaţi să trăim într-o lume fără istorie, în care schimbarea este neesenţială. Strămunii noştri considerau o epidemie ca pe un act de pedeapsă divină; pentru noi este o provocare ce trebuie depăşită, atâta timp cât îi cunoaştem cauzele şi ştim că o putem controla sau preveni. Cunoaşterea bolilor infecţioase se datorează în întregime avansului ştiinţei. Astfel, ca să luăm un fapt recent, cunoaşterea bazelor nutriţiei dă la iveală noi şanse pentru sănătatea şi vigoarea rasei umane. La fel stau lucrurile în privinţa cunoaşterii cutremurelor de pământ şi a furtunilor: dacă nu le putem controla, cel puţin nu trebuie să ne temem de ele ca de o dovadă a mâniei lui Dumnezeu.

Cel puţin unele din durerile noastre interne pot fi înţelese în acelaşi fel. Prin informaţii preluate din psihologie se poate preveni formarea copiilor în sentimentul anormal al vinovăţiei şi astfel se previne şi transformarea vieţii într-o povară atât pentru ei, cât şi pentru aceia cu care ei vin în contact. Începem să înţelegem rădăcinile psihologice ale fricii iraţionale şi ale cruzimii iraţionale; astfel vom putea preveni apariţia lor într-o bună zi şi vom face lumea un tărâm mai luminos.

Anticii nu au avut vreo istorie demnă de a fi menţionată.

Existenţa umană prezentă era considerată ca o decădere din acea „vârstă de aur" iniţială. Chiar până în secolul al XIX-lea ceea ce se ştia despre istoria omenirii era considerat, în esenţă, ca o serie de episoade fără sens, comprimate în distanţa scurtă dintre Creaţie şi Alungarea din Paradis, cu câteva mii de ani în urmă, şi dintre A Doua Coborâre şi Judecata de Apoi, care ni s-ar putea întâmpla în orice moment şi care, în orice caz, nu putea fi împinsă cu mai mult decât câteva mii de ani în viitor. În această perspectivă, nu este de mirare că viaţa a părut masei mari a umanităţii „nesuferită, abrutizantă şi scurtă", sălbăticită pur şi simplu de mizeriile şi eşecurile sale, dacă nu ar fi fost iluminată de sclipirea iluzorie a religiei.

Astăzi istoria omenirii se întoarce în preistorie, şi preistoria la rândul ei în evoluţia biologică. Scala noastră temporală este puternic alterată. O mie de ani este un timp scurt pentru preistorie, care gândeşte în termeni de sute de mii de ani, şi un timp nesemnificativ pentru evoluţie, care are a face cu perioade de zeci de milioane de ani. Viitorul se extinde la fel ca şi trecutul: dacă a durat peste o mie de milioane de ani pentru ca focul primitiv să genereze omul, omul şi urmaşii săi au cel puţin aceeaşi cantitate de timp înaintea lor.

Cel mai important este faptul că noua istorie are un temei pentru speranţă. Evoluţia biologică a fost îngrozitor de înceată şi îngrozitor de risipitoare; a fost crudă, a generat paraziţii şi bolile contagioase, dar şi alte lucruri mai agreabile. A condus viaţa pe nenumărate drumuri închise, dar, în ciuda acestora, a asigurat progresul. Pe câteva ramuri, al căror număr s-a diminuat constant cu timpul, evoluţia biologică a evitat fundătura simplei specializări şi a dus la un nou nivel de organizare, mai armonios şi mai eficient, de la care se putea porni din nou spre un control sporit, o cunoaştere sporită şi o mai mare independenţă. Progresul este, dacă vreţi, o specializare plurifuncţională. În cele din urmă, o singură ramură a fost aptă de a progresa în continuare, toate celelalte urmând drumuri închise. Această ramură a fost cea care a dus la evoluţia creierului uman.

Aceasta a modificat dintr-o dată perspectiva evoluţiei. Experienţa poate fi acum transmisă din generaţie în generaţie; scopul deliberat poate fi pus în locul selecţiei oarbe; schimbarea poate fi accelerată de zece mii de ori. La om, evoluţia poate deveni conştientă. Se admite că ea este încă departe de a fi conştientă, dar posibilitatea există şi, cel puţin, a fost în mod conştient imaginată.

Văzută în această perspectivă, istoria umanităţii nu reprezintă altceva decât cea mai măruntă frântură de timp pe care omul o are înaintea sa; este doar prima şovăire ignorantă şi inabilă a noii creaţii, născută pentru a fi moştenitoarea unei istorii biologice atât de lungi. Încercările de a face o filosofie generală a istoriei ne apar în întreaga lor deşertăciune, ca şi cum cineva, ale cărui cunoştinţe despre om ca specie se limitează la un copil în vârstă de un an, ar încerca să propună o teorie generală a minţii şi sufletului uman. Regresiunile periodice, lipsa oricărei perfecţionări timp de peste două mii de ani sunt privite ca fenomene tot atât de naturale ca şi căderile unui copil care învaţă să meargă, ori distragerea atenţiei unui băiat sensibil de nevoia de a câştiga bani.

Faptele generale rămân. Viaţa progresase încă dinainte ca omul să apară. Viaţa a continuat să progreseze prin apariţia omului. Omul a progresat în aproape o jumătate de milion de ani de la primul hominid, chiar şi în timpul celor zece mii de ani de la ultima ameliorare a climei de după epoca gheţii. Şi posibilităţile de progres sunt nelimitate, posibilităţi care au fost evidenţiate odată ce ochii omului s-au deschis spre treptele evoluţiei.

În sfârşit, noi avem o teorie optimistă, în loc de una pesimistă asupra acestei lumi şi asupra vieţii noastre pe pământ. Admitem că optimismul nostru nu poate fi facil şi trebuie temperat prin reflecţia asupra duratei implicate aici, asupra muncii grele ce va fi necesară, asupra inevitabilelor reziduuri care vor rămâne în urma accidentelor şi nefericirii. Poate am numi-o mai bine o părere melioristă decât una optimistă; dar, cel puţin, ea susţine speranţa şi îndeamnă la acţiune.

Susţin cu tărie că cele mai înalte şi mai preţioase înfăptuiri ale universului se află printre personalităţile umane – sau, cel puţin, sunt cele mai înalte şi mai preţioase înfăptuiri pe care le cunoaştem sau părem că le cunoaştem. Prin aceasta înţeleg faptul că statul există pentru dezvoltarea vieţilor individuale, şi nu că indivizii există pentru ca statul să se dezvolte.

Dar, de asemenea, cred că individul nu reprezintă un lucru izolat, separat. Individul este cel care transformă materia şi experienţa; el este un sistem de relaţii între propriul său fundament şi univers, inclusiv alţi indivizi. Un individ poate avea credinţa că trebuie să se dedice în întregime unei cauze, chiar să se sacrifice pentru ea – fie ea patrie, adevăr, artă, dragoste. El se descoperă cel mai mult pe sine în această devoţiune sau sacrificiu, pentru că devoţiunea sau sacrificiul individului produc schimbarea valorilor. Bineînţeles, individul trebuie însă să se subordoneze în multe privinţe comunităţii – dar nu în măsura în care să creadă că toate calităţile superioare aparţin comunităţii, şi nu indivizilor care compun comunitatea.

Comunitatea se dovedeşte a fi maşinăria care produce existenţa şi dezvoltarea indivizilor. Există unii care neagă importanţa maşinăriei sociale, care declară că singurul lucru important este schimbarea sufletească şi că maşinăria bună este mai degrabă o consecinţă firească a unei atitudini interioare corecte. Aceasta mi se pare un simplu solipsism. Diferite tipuri de maşinării sociale predispun la diferite tipuri de atitudini interioare. Cea mai minunată maşinărie nu este de nici un folos dacă viaţa interioară este neschimbată. Dar maşinăria socială *poate* afecta plinătatea şi calitatea vieţii. Ea poate fi astfel plănuită, încât să facă războiul mai dificil, să promoveze sănătatea, să stârnească interes pentru viaţă. Să nu dispreţuim maşinăria în zelul nostru pentru plinătatea vieţii. (...)

Eu cred în diversitate. Orice biolog ştie că fiinţele umane se deosebesc între ele prin zestrea lor ereditară şi, de aici, prin potenţialităţile pe care le pot actualiza. Psihologia ne arată cât de diferite sunt tipurile de oameni care se înghesuie pe străzile lumii. Nici un efort de convingere sau de educaţie nu-l poate face

pe introvertit să-l înţeleagă realmente pe cel extrovertit, pe palavragiu să-l înţeleagă pe muncitorul manual, pe o persoană care dispreţuieşte matematica sau muzica să-l înţeleagă pe matematician sau muzician. Noi putem încerca să interzicem anumite atitudini mintale. Putem, teoretic, să selectăm mult din varietatea umană. Dar aceasta va fi un sacrificiu. Diversitatea nu este numai sarea vieţii, dar este şi baza realizărilor colective. Iar complementul diversităţii sunt toleranţa şi înţelegerea. Aceasta nu înseamnă să estimăm toate valorile la fel. Trebuie să protejăm societatea de criminali, trebuie să luptăm împotriva lucrurilor pe care le cosnsiderăm greşite. Dar, aşa cum în reabilitarea unui criminal trebuie mai degrabă să remodelăm decât să pedepsim, tot aşa trebuie să încercăm să înţelegem de ce judecăm acţiunile altora ca fiind greşite, ceea ce implică încercarea de a înţelege modul în care funcţionează mintea noastră şi depăşirea propriilor noastre prejudecăţi.

În sfârşit, cred că nu putem niciodată reduce principiile noastre doar la câţiva termeni simpli. Existenţa este întotdeauna prea variată şi prea complicată. Trebuie să adăugăm principiilor noastre credinţa. Şi singura credinţă care este şi concretă, şi atotcuprinzătoare este credinţa în viaţă, în bogăţia şi progresul ei. Crezul meu ultim este viaţa.

Este posibilă viața după moarte?

C. J. Ducasse

Problema dacă personalitatea umană supravieţuieşte morţii e considerată adesea drept un subiect ce nu merită osteneala. Numai evidenţa empirică, se spune, poate fi relevantă aici, căci chestiunea e pur factuală.

Nici o chestiune însă nu e pur factuală dacă nu a fost mai întâi bine înţeleasă; iar problema noastră e un caz exemplar de ambiguitate, încărcat de supoziţii tacite. Până când nu vor fi înlăturate ambiguităţile şi nu vor fi analizate critic supoziţiile latente, nu vom şti realmente ceea ce vrem să aflăm atunci când întrebăm dacă e posibilă viaţa după moarte, nici nu vom putea spune până atunci ce relevanţă au pentru problemă diferitele fapte empirice disponibile.

Îmi propun, deci, să clarific înţelesul acestei chestiuni. Mă voi întreba, mai întâi, de ce e atât de dorită o viaţă viitoare şi de ce se crede atât de mult în ea. Apoi voi expune, cât mai convingător cu putinţă în timpul limitat ce-mi stă la dispoziţie, argumentele avansate îndeobşte pentru a dovedi că o asemenea viaţă e imposibilă. După aceea voi examina logica acestor argumente şi

C. J. Ducasse, *Is Life After Death Possible?*, în F. Tillman *et. al* (eds.), *Introductory Philosophy*, Harper & Row Pub., USA, 1967.

voi arăta că ele eşuează în stabilirea respectivei imposibilităţi. Apoi voi scoate în evidenţă supoziţia tacită (şi arbitrară) care face aceste argumente atât de convingătoare.

De ce dorim viaţa după moarte

(...) A fi viu şi conştient de tine este o experienţă uzuală îndelungată, o adevărată obişnuinţă; nu e, deci, de mirare că omul se aşteaptă în mod firesc, chiar dacă tacit, ca viaţa sa conştientă să continue. Cum a observat J. P. Pratt (*The Religious Conscionsness*, p. 225), copilul ia continuitatea vieţii ca pe ceva de la sine înţeles. Pe el chiar *trebuie să-l înveţi* ce este moartea. Dar când a învăţat aceasta, iar ideea unei vieţi viitoare i se prezintă de asemenea explicit, copilul ia şi această idee ca pe cea mai firească din lume.

A fi în prezenţa morţii e totuşi o experienţă rară pentru cei mai mulţi dintre noi; şi deoarece ea ne şochează atât de mult habitudinile, ne forţează oarecum să ne întrebăm dacă nu cumva mintea, care până atunci se manifesta prin mijlocirea corpului acum mort, nu continuă cumva să trăiască; sau, dimpotrivă, şi ea s-a stins complet. Această întrebare e formulată de obicei ca problemă a „nemuririi sufletului", iar nemurire înseamnă, strict vorbind, eterna supravieţuire. Dar asigurarea supravieţuirii pentru o perioadă considerabilă – să spunem o sută sau o mie de ani – va avea probabil un tot atât de mare impact psihologic ca şi asigurarea supravieţuirii eterne.(...) Supravieţuirea pentru un anume timp, mai degrabă decât pentru totdeauna, va fi cea analizată de mine în continuare.

Setea de existenţă continuă este foarte răspândită (...) Rădăcinile acestei pofte enorme sunt anumite dorinţe de care moartea pare a ne frustra. Pentru unii, cea mai importantă e dorinţa reîntâlnirii cu persoane dragi. Pentru alţii, care au dus o viaţă grea, e dorinţa de a mai avea o şansă la fericire. La alţii, în fine, e dorinţa de a avea ocazii în plus pentru a-şi îmbunătăţi performanţele, cunoaşterea sau caracterul.(...) Desigur, nu mai trebuie să precizăm că, deşi asemenea dorinţe sunt de cele mai multe ori suficiente pentru a crea încrederea în existenţa unei vieţi viitoare, ele nu reprezintă *dovezi* că această viaţă e reală.

În legătură cu toate acestea ar fi bine să mai subliniem că, deşi atât credinţa în supravieţuire cât şi aceea în existenţa unui zeu sau a unor zei se regăsesc cel mai adesea la fiinţele religioase, nu există nici o conexiune necesară între cele două credinţe. Nu e nici o contradicţie în presupunerea că există Dumnezeu, dar nu şi viaţă viitoare sau că există viaţă după moarte, dar nu şi Dumnezeu. Credinţa în viaţa de după moarte poate fi legată de religie, dar ea nu e mai religioasă decât credinţa că există viaţă pe planeta Marte. Lumea de după moarte, dacă există, e pur şi simplu o altă regiune sau dimensiune a universului.(...)

Argumente împotriva supravieţuirii

Înainte de toate, există un număr de fapte care sugerează net că atât existenţa cât şi natura conştiinţei depind în întregime de funcţionarea reală a sistemului nervos. De pildă, se afirmă că oriunde poate fi observat un fapt de conştiinţă, el se regăseşte în asociere cu un corp viu care funcţionează. Mai mult, dacă acel corp moare sau dacă o lovitură puternică afectează capul sau dacă se administrează un anume anestezic, manifestările exterioare observabile ale conştiinţei dispar, permanent sau temporar. Ştim apoi că drogurile de diferite tipuri – alcool, cofeină, opium, heroină etc. – cauzează schimbări specifice în natura stărilor mintale ale persoanei. Totodată, stimulând în modalităţi adecvate organele senzoriale ale corpului putem cauza, după voinţă, stări corespunzătoare de conştiinţă – de exemplu, diferite tipuri de senzaţii.

Apoi, conţinutul conştiinţei, capacităţile mintale sau chiar personalitatea sunt modificate în mod caracteristic atunci când unele regiuni ale creierului sunt distruse prin rănire sau sunt separate de rest printr-o operaţie cum e lobotomia prefrontală. Faptul că sistemul nervos e baza indispensabilă a minţii mai e sugerat şi de faptul că, pe scara evoluţiei, gradul de inteligenţă al diferitelor specii animale merge mână în mână cu gradul de dezvoltare al creierului lor.

Faptul că existenţa continuă a minţii după moarte e imposibilă a fost argumentat şi pe baza unor considerente teoretice. S-a susţinut, de pildă, că ceea ce noi numim stări de conştiinţă – sau, mai concret, idei, senzaţii, acte de voinţă, sentimente etc. – nu sunt, în realitate, nimic altceva decât minuscule evenimente fizice sau chimice care au loc în ţesuturile creierului. Or, s-a spus, ar fi absurd să presupunem că o idee sau un act de voinţă ar putea cauza efecte materiale, cum e contracţia muşchilor, dacă nu sunt ele însele lucruri sau procese materiale.

Mai mult, se susţine că posibilitatea cauzării unui eveniment material de către o cauză mintală imaterială e *a priori* exclusă de principiul conservării energiei; căci o asemenea cauzare ar însemna că o anumită cantitate suplimentară de energie apare brusc în sistemul nervos, *de nicăieri*.

O altă concepţie cu privire la conştiinţă care conchide aceeaşi improbabilitate a supravieţuirii este cea care spune că prin „conştiinţă" se înţelege numai un nume pe care-l dăm anumitor tipuri de comportament ce diferenţiază animalele superioare de alte lucruri din natură. Conform acestei optici, a spune, de exemplu, că un animal e conştient de diferenţa dintre doi stimuli nu înseamnă nimic mai mult decât a spune că el răspunde la fiecare din cei doi stimuli printr-un comportament diferit. Altfel zis, conştiinţa diferenţei dintre cei doi stimuli *constă* chiar în diferenţa de *comportament*; prin urmare, nu e vorba aici, cum se presupune de regulă, doar de un *semnal* comportamental pentru ceva mintal şi ascuns, numit „conştiinţa faptului că stimulii sunt diferiţi".

Sau iarăşi, forma de conştiinţă tipic umană numită gândire e identificată cu comportamentul tipic uman numit vorbire; dar nu în sensul că vorbirea *exprimă* sau *manifestă* ceva diferit de sine, numit „gândire", ci în sensul că vorbirea – fie ea rostită cu putere sau abia auzit – *este* chiar gândirea. Şi astfel, dacă gândirea sau orice altă activitate mintală nu sunt decât un mod de comportament al corpului viu, e evident că mintea nu poate supravieţui morţii corpului (...)

Analiza acestor argumente

Acestea sunt, pe scurt, principalele motive oferite îndeobşte pentru a susţine imposibilitatea supravieţuirii. Cercetarea lor critică va arăta, cred, că ele nu sunt atât de tari precum par şi că sunt departe de a oferi suficiente temeiuri pentru excluderea posibilităţii vieţii după moarte.

Să luăm, mai întâi, spre analiză afirmaţia că „gândirea" sau „conştiinţa" nu sunt decât un alt nume pentru vorbirea subvocală, ori pentru altă formă de comportament, ori pentru procesele moleculare din ţesuturile creierului. Aşa cum au remarcat Paulsen (F. Paulsen, *Introduction to Philosophy*) şi alţii, nu există şi nici nu poate fi găsită vreo dovadă în sprijinul acelei afirmaţii, deoarece ea nu e, de fapt, decât o propunere deghizată de a face ca termenii „gândire", „sentiment", „senzaţie", „dorinţă" etc. să denote fapte cu totul diferite faţă de ceea ce denotă ei în mod obişnuit. A spune că aceste cuvinte nu sunt decât alte nume pentru anumite evenimente chimice sau comportamentale este tot atât de arbitrar ca şi a spune că „lemn" nu e decât un alt nume pentru sticlă, iar „roşie" nu e decât un alt nume pentru varză. Ce sunt gândurile, dorinţele, senzaţiile şi alte stări mintale poate observa oricine, direct, prin introspecţie; şi ceea ce relevă introspecţia e că ele nu se aseamănă nici pe departe cu contracţiile musculare, secreţiile glandulare sau orice alt eveniment corporal. Nici o siluire a limbii nu poate modifica faptul observabil că gândirea e una şi şoapta e alta; că trăirea numită furie nu are nici o asemănare cu comportamentul fizic asociat îndeobşte cu ea; sau că un act de voinţă nu e nici pe departe asemănător cu ceea ce găsim când deschidem craniul şi examinăm creierul. Anumite evenimente mintale sunt, fără îndoială, legate, într-un fel, de anumite evenimente corporale, care nu pot fi totuşi confundate cu acestea. Conexiunea lor nu înseamnă identitate.

Acest lucru fiind clar, să ne aplecăm acum asupra argumentelor oferite pentru a arăta că procesele mintale, deşi neidentice cu evenimentele corporale, depind totuşi de ele. Ni se spune, de pildă, că unele leziuni cerebrale sau anumite anestezice

anulează total conştiinţa pentru un timp. Totuşi, aşa cum am mai spus, ceea ce se întâmplă, strict vorbind, este numai o absenţă temporară a semnelor exterioare ale conştiinţei. Dar acestea lipsesc şi când o persoană doarme, şi totuşi, în acelaşi timp pot apărea visele, care sunt stări de conştiinţă.

E drept că atunci când persoana în cauză se trezeşte, ea îşi aminteşte de regulă visele, în timp ce persoana care a fost anesteziată sau rănită nu mai posedă de obicei memoria perioadei de aparentă confuzie. Dar aceasta poate însemna că, pentru prima dată, conştiinţa sa a fost disociată de canalele ei uzuale de manifestare, aşa cum s-a spus despre unii pacienţi ai dr. Morton Prince (*My Life as a Dissociated Personality*). Mai mult, se întâmplă uneori ca o persoană care a avut un accident să invoce goluri în memorie nu doar pentru perioada în care corpul său era inert, ci şi pentru o perioadă *dinaintea* accidentului, în timpul căreia ea a dat dovadă, în faţa asociaţilor săi, de toate semnele pe care le manifestă o persoană conştientă.

Mai general, dacă absenţa memoriei cu privire la o anume perioadă dovedeşte absenţa conştiinţei pentru acea perioadă, atunci am fi forţaţi să conchidem că am fost lipsiţi de conştiinţă pe perioada primilor ani ai vieţii şi, de asemenea, pe cea mai mare parte a timpului de atunci încoace; căci e un fapt că nu ne mai amintim nimic despre cele mai multe din zilele noastre trecute.

Un alt argument avansat contra supravieţuirii a fost acela că moartea trebuie să stingă flacăra minţii, deoarece toate manifestările acesteia încetează odată cu moartea. Dar a susţine aceasta înseamnă a ignora cu totul cantitatea apreciabilă de dovezi contrare, culese de-a lungul multor ani şi scrupulos verificate de Societatea pentru Cercetări Psihologice. Ele au fost publicate de prof. Gardner Murphy (*An Outline of Survival Evidence*, în *Journal of the American Society for Psychical Research*, Jan. 1945). El menţionează mai întâi numeroasele cazuri, bine autentificate, de apariţie a unei persoane moarte în faţa unor oameni care nu ştiau că a murit sau chiar că a fost bolnavă, ori în pericol. Cazurile de apariţie cele mai bine susţinute prin

observaţii sunt cele în care apariţia transmite persoanei care o vede fapte concrete până atunci secrete. Un exemplu ar fi acela al apariţiei unei fete în faţa fratelui ei, nouă ani după moartea acesteia, cu o evidentă zgârietură pe obraz. Mama lor i-a spus apoi fratelui ei că ea însăşi a produs, cu totul accidental, zgârietura, în timp ce pregătea corpul fetei sale pentru înmormântare, dar a acoperit-o de îndată cu pudră şi nu a mai amintit nimănui de ea.

Un alt caz celebru e cel al unui tată a cărui apariţie la un timp după moarte a revelat unuia dintre fiii săi existenţa şi locul unde se afla un al doilea testament, necunoscut, ce-i era favorabil; testamentul a fost găsit chiar în acel loc.

Un alt caz ar fi cel povestit de generalul Barter, pe atunci membru al Armatei Britanice din India, căruia i-a apărut un locotenent pe care nu-l mai văzuse de doi sau trei ani. Apariţia locotenentului călărea un ponei brun, cu coama şi coada negre. Locotenentul apărea mult mai gras decât la ultima lor întâlnire şi, în timp ce înainte era ras, acum purta o barbă deosebită, sub forma unei borduri care-i încercuia faţa. Întrebând a doua zi pe cineva care l-a cunoscut pe locotenent în perioada când a murit, a aflat că acesta a devenit în adevăr foarte buhăit înainte de moarte, că şi-a lăsat o asemenea barbă când se afla pe lista bolnavilor şi că un timp înainte de a muri şi-a cumpărat şi, probabil, a călărit un ponei exact ca acela din descriere.

Alt exemplu şocant este acela al unei apariţii văzute simultan de mai multe persoane. Se relatează, de exemplu, că apariţia unui copil a fost percepută mai întâi de un câine, că acesta a alergat spre ea, lătrând puternic, a întrerupt conversaţia celor şapte persoane prezente în cameră atrăgându-le atenţia spre apariţia care s-a mişcat prin faţa lor timp de cinsprezece secunde, urmată de lătrăturile câinelui.

Un alt tip de evidenţă empirică privitoare la supravieţuire constă în comunicarea ce se presupune a se putea stabili cu mortul prin intermediul persoanelor numite de regulă medium. Unele dintre cele mai celebre asemenea comunicări au fost mijlocite de celebrul medium american, d-na Piper, care a fost

studiată timp de mai mulţi ani de Societatea de Cercetări Psihologice din Londra, luându-se cele mai stricte precauţii contra posibilităţii fraudei (*Proceedings of the Society of Psychical Research*). (...)

A *explica* însă toate aceste fapte este altceva. Până acum au fost avansate doar două ipoteze. Una e aceea că asemenea comunicări vin, într-adevăr, aşa cum se pretinde, de la persoane care au murit şi au supravieţuit morţii. A doua e ipoteza telepatiei – adică supoziţia, ea însăşi senzaţională, că medium-ul e capabil să primească informaţii direct de la alte minţi şi că aceste alte minţi sunt adevărata sursă a informaţiilor comunicate. (...) Au fost făcute mai multe încercări ingenioase de a respinge telepatia ca explicaţie posibilă a comunicărilor primite; dar unii dintre cei mai critici şi mai bine documentaţi cercetători susţin totuşi că ea nu e o ipoteză completamente exclusă.

Prin urmare, cu toate că unele din faptele culese de cercetările de psihologie constituie, în primă instanţă, dovezi empirice puternice în favoarea supravieţuirii, nu se poate spune că ele stabilesc această concluzie dincolo de orice îndoială. Ele însă arată totuşi că trebuie să ne revizuim ideile uzuale, uneori chiar într-o manieră radicală, cu privire la ce e şi ce nu e posibil în natură.

Să ne întoarcem acum la un alt argument împotriva supravieţuirii. Faptul că stările de conştiinţă depind în întregime de procese corporale şi că, prin urmare, nu pot continua atunci când celelalte au încetat, este dovedit – ni se spune – de faptul că diferitele stări de conştiinţă – în particular, variatele tipuri de senzaţii – pot fi cauzate, după voinţă, prin stimularea adecvată a corpului.

Desigur, e foarte adevărat că senzaţiile, ca şi alte stări mintale, pot fi cauzate astfel; dar există dovezi multiple, cel puţin la fel de bune, că şi stările mintale pot provoca evenimente corporale. John Laird menţionează, între altele, faptul că voinţa de a ridica mâna e suficientă, îndeobşte, pentru a cauza ridicarea ei; (...) că neliniştea cauzează schimbări în cantitatea şi calitatea laptelui lăuzei; că anumite gânduri cauzează lacrimi, paloare, roşeaţă în

obraji sau leşin (J. Laird, *Our Minds and Their Bodies*, London, 1925). Dovezile pe care le avem că în aceste cazuri relaţia e una de la cauză la efect sunt tot atât de convingătoare ca şi cele care demonstrau relaţia contrară. (...)

Remarci similare se aplică şi pretenţiei că principiul conservării energiei exclude posibilitatea cauzării unui eveniment fizic de către un eveniment mintal. Dar, dacă o face, atunci el exclude şi posibilitatea cauzării în sens invers, şi aceasta ne lasă complet descoperiţi în ceea ce priveşte explicarea apariţiei senzaţiilor. Dar, aşa cum au observat Keeton şi alţii, faptul că energia e conservată nu e ceva ce ar putea fi pus în evidenţă prin observaţii, ci e doar un postulat – un postulat definiţional pentru noţiunea de „sistem fizic izolat".

Nu trebuie să uităm în acest context că există şi o teorie contrară, la fel de bine susţinută de fapte, numită epifenomenalism: stările mintale sunt legate de creier într-un mod foarte asemănător cu acela în care haloul e legat de sfânt, anume ca efecte, dar niciodată în calitate de cauze. Teoria opusă, ce ar putea fi numită hipofenomenalism – şi care e susţinută de Schopenhauer – susţine că instrumentele pe care le reprezintă diferite mecanisme ale corpului sunt produsele obiective ale unor dorinţe obscure ce corespund respectivelor dispoziţii şi, în particular, că organizarea sistemului nervos este efectul şi imaginea materială a diverselor funcţii mintale ce se manifestă la un anumit nivel al existenţei animale sau umane.

Supoziţia ascunsă pe care se bazează argumentele contra nemuririi

Oare de ce atât de mulţi oameni care susţin argumentele contra nemuririi le găsesc atât de convingătoare?

Eu cred că deoarece aceşti oameni abordează problema supravieţuirii având în minte o anume prejudecată metafizică, de care nu sunt conştienţi. Această prejudecată derivă dintr-o anume supoziţie iniţială, pe care ei o fac în mod tacit. E vorba de supoziţia că *a fi real înseamnă a fi material*. Iar a fi material

înseamnă, desigur, a fi un anume proces sau o anume parte a lumii intersubiectiv perceptibile, adică a lumii pe care o percepem cu toţii cu ajutorul celor cinci simţuri.

Sigur că supoziţia conform căreia a fie real înseamnă a fi material e utilă şi potrivită pentru un scop cum e cercetarea lumii materiale şi transformarea ei; iar acest scop e unul legitim şi foarte frecvent. Dar respectivele persoane şi cei mai mulţi dintre noi nu realizăm de fapt că validitatea acelei supoziţii e relativă strict la scopul particular menţionat. Prin urmare, ei şi cea mai mare parte dintre noi continuăm să facem această presupunere, iar ea continuă să ne guverneze judecăţile chiar şi atunci când scopul urmărit e altul – cum e cazul acum – situaţie în care supoziţia nu mai e utilă şi nici potrivită.

Acest aspect e foarte important pentru discuţia noastră şi, deci, merită să fie subliniat. În esenţă, chestiunea e aceea că viziunea despre natura realităţii care ne propune să definim realul ca material nu e expresia unui fapt observabil, în faţa căruia fiecare ar trebui să se încline, ci e doar expresia unei anumite orientări a interesului persoanelor care definesc astfel realitatea – a interesului pe care au ales să-l orienteze în întregime în direcţia lumii materiale, perceptibile de către toţi. Acest interes special este, desigur, tot atât de legitim ca oricare altul, dar el ignoră automat toate faptele pe care doar introspecţia le evidenţiază, numite îndeobşte fapte subiective. Şi tocmai acest interes specializat este singurul care obligă persoanele să folosească cuvântul „minte" pentru a denota nu ceea ce el denotă în mod obişnuit, ci ceva cu totul diferit, anume comportamentul public al corpurilor dotate cu minţi.

Numai atâta vreme cât judecata cuiva e dominată fără a-şi da seama de acel interes special, slabele argumente logice împotriva posibilităţii supravieţuirii, pe care le-am examinat deja, vor părea convingătoare.

Totuşi, e posibil şi la fel de legitim, ba chiar mai promiţător pentru o corectă abordare a problemei noastre, să ne centrăm de la început interesul asupra faptelor mintale observabile intro-

spectiv, considerâdu-le pe ele ca mai reale decât altele, în sensul că sunt fapte a căror natură intrinsecă o trăim direct, fapte despre care ştim cel mai sigur că există; şi, mai mult decât atât, că ele sunt fapte fără trăirea cărora nu am putea cunoaşte nici un alt fapt, ca, de pildă, faptele lumii materiale.

Propun acum să schiţăm genul de perspectivă ce se obţine din acest punct de vedere. În primul rând, lumea materială apare aici ca un obiect al conştiinţei *între altele*. Mai mult, devenim astfel conştienţi de faptul – de o importanţă crucială – că lumea materială e mai degrabă un obiect postulat decât unul propriu-zis dat. Ce înseamnă aceasta se poate clarifica printr-un exemplu. (...) Noi percepem în vis diferite obiecte pe care le considerăm în acel moment ca fiind obiecte fizice; dar se poate ca, până la urmă, să nu le mai considerăm aşa. Această ultimă situaţie ni se impune nu pentru că descoperim ulterior că ceva, numit „substanţă fizică", lipsea din respectivele obiecte, ci doar pentru că observăm ceva ce nu am observat la început, şi anume că ele aveau un comportament nesigur, inconstant - deosebit de comportamentul lor obişnuit. Aceasta înseamnă că, de fapt, apariţia lor era *doar o aparenţă*, o apariţie amăgitoare, în sensul că nu prezicea corect – cum o făcea de regulă – apariţiile lor ulterioare. E important de reţinut că acesta e *singurul* mod în care am putea descoperi că un obiect perceput nu a fost realmente un obiect fizic sau nu a fost acel gen de obiect fizic pe care l-am crezut. (...)

Deci, a percepe un obiect fizic, spre deosebire de simpla trăire pasivă a unor senzaţii (care probabil nu se petrece niciodată), înseamnă întotdeauna a *interpreta*, adică a *construi*, senzaţiile date ca semne şi aparenţe pentru noi a ceva postulat, diferit de ele, care credem că le-a cauzat în noi şi e capabil să le mai cauzeze. Credem aceasta deoarece suntem convinşi că senzaţiile noastre trebuie să aibă o anume cauză, pe care nu o putem însă găsi printre celelalte stări mintale.

Acest ceva extramintal pe care-l postulăm se numeşte „obiect fizic". Spunem că observăm obiecte fizice, şi acest lucru e adevărat. Dar e important, pentru scopul nostru, să ne fie clar că nu le

„observăm“ niciodată într-o formă mai directă decât aceea reprezentată de procesul de interpretare postulaţională abia descris – niciodată, de pildă, în sensul absolut direct în care putem observa propriile noastre senzaţii şi celelalte stări mintale proprii.

Volumul cuprinde cinci eseuri filosofice pe tema sensului vieții, scrise de filosofi și gânditori de primă mărime ai secolului XX: R. Taylor, J. Wisdom, J. Huxley, A. Grzegorczyk, C. J. Ducasse. El oferă o excelentă introducere în subiect pentru profesorii și elevii de liceu, ca și pentru studenții interesați.

ISBN 973-8323-07-X